

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 16 (2006)

Κοινωνικό κεφάλαιο

Νίκος Δεμερτζής - Θάνος Λίποβατς, Φθόνος και μνησικακία: Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία

Αγγελική Γαζή

doi: [10.12681/sas.896](https://doi.org/10.12681/sas.896)

Copyright © 2015, Αγγελική Γαζή

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαζή Α. (2015). Νίκος Δεμερτζής - Θάνος Λίποβατς, Φθόνος και μνησικακία: Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, 351–355.
<https://doi.org/10.12681/sas.896>

φιλοσόφου, αλλά κατορθώνει και να προβληματίσει τον σύγχρονο αναγνώστη και να κεντρίσει το ενδιαφέρον του. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνθέτουν μια προσπάθεια, η οποία χωρίς περιττολογίες, προσεγγίζει συστηματικά το θέμα και ανταποκρίνεται στους διακηρυγμένους στόχους του συγγραφέα. Πρόκειται, τελικά, για μια πρωτότυπη και προσεκτική μελέτη που προσφέρει μια εύλογα ρεαλιστική ηθική τοποθέτηση απαλλαγμένη από μεταφυσικές και δογματικές αγκυλώσεις.

Ραχήλ Παυλίδου

Νίκος Δεμερτζής-Θάνος Λίποβατς, *Φθόνος και Μνησικακία. Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2006, σελ. 273.

Στο βιβλίο *Φθόνος και Μνησικακία-Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία*, των Νίκου Δεμερτζή και Θάνου Λίποβατς, επιχειρείται μια εξαιρετικά πρωτότυπη πρόσέγγιση των εννοιών της συγκίνησης και των συναισθημάτων. Μέσω ενός ώριμου διαλόγου της κοινωνικής θεωρίας και της ψυχανάλυσης αναδεικνύονται τα συναισθήματα του φθόνου και της μνησικακίας ως παράγοντες καταλυτικής σημασίας κατά τη μελέτη του φαινομένου του λαϊκισμού στην Ελλάδα. Εντός του γενικότερου θεωρητικού πλαισίου της κοινωνιολογίας των συγκινήσεων, με έμφαση στη θυμική παράμετρο, οι δύο συγγραφείς καταλήγουν στη διαύγαση του ελληνικού μεταπολιτευτικού λαϊκισμού, ως ένα φαινόμενο που ο πυρήνας της ερμηνείας του εντοπίζεται στη σύζευξη της κοινωνικής με την ψυχική παράμετρο.

Η σύλληψη του θέματος που τίθεται προς διαπραγμάτευση μοιάζει εξολοκλήρου βασισμένη στο μετανεωτερικό αίτημα των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών για επιστροφή των συναισθημάτων [bring the emotions back] σε μια προσπάθεια πληρέστερης κατανόησης της κοινωνικής δράσης και των κοινωνικών θεσμών. Η σύλληψη εξάλλου του θέματος αλλά και ο τρόπος διαπραγμάτευσης αποδίδουν στο τελικό αποτέλεσμα την πρωτότυπη και καινοτόμο του διάσταση.

Ως εκ τούτου, στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, υπό τον τίτλο 'Θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο', διεξάγεται μια εξαντλητική προσέγγιση των εννοιών της συγκίνησης και των συναισθημάτων ως αποτέλεσμα της ευρύτερης στροφής των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών –που μοιάζει να κορυφώνεται την τελευταία πενταετία– προς τη μελέτη τους. Υπό το πρίσμα

αυτό η έννοια της συγκίνησης τοποθετείται στο κέντρο της σχέσης του ατόμου με το περιβάλλον και μελετάται στο πλαίσιο ψυχολογικών, ιστορικών, νευροβιολογικών, φιλοσοφικών, κοινωνιολογικών και πολιτικών προσεγγίσεων. Παρουσιάζεται δε μια συνοπτική αναφορά των παραγόντων (θεωρητικών και κοινωνικο-οικονομικών) που αναδεικνύουν τη σημασία των συγκινήσεων και των συναισθημάτων, η καταγωγή των οποίων θα πρέπει αναζητηθεί στην ευρύτερη κουλτούρα του ναρκισσισμού.

Η πρωτοτυπία του παρόντος βιβλίου έγκειται, εκτός των όσων έως τώρα έχουν αναφερθεί, και στη διεπιστημονικότητά του καθώς η διερεύνηση της συγκίνησης επιχειρείται μέσω της προσέγγισης ενός 'ήπιου' κονστρουξιονισμού σύμφωνα με τον οποίο οι συγκινήσεις είναι κοινωνικά-συμβολικά και πολιτισμικά φαινόμενα, φαινόμενα δηλαδή με 'ψυχοβιολογική θεμελίωση'. Ως εκ τούτου μεθοδολογικά η συγκίνηση εξετάζεται βάσει μιας τριμερούς διάκρισης που προέρχεται από τον Αριστοτέλη μέσω της οποίας μελετώνται τα εξής: α) η ψυχική κατάσταση του ατόμου που βιώνει το συναίσθημα· β) το άτομο(α) στα οποία απευθύνονται τα συναισθήματα· και γ) οι λόγοι που προκαλούν το συναίσθημα. Προκειμένου δε να τεθεί πληρότερα το εννοιολογικό πλαίσιο των αναλύσεων αναφορικά με τον φθόνο και τη μνησικακία προτείνονται από τους συγγραφείς ενδιαφέρουσες και χρήσιμες διευκρινήσεις αναφορικά με την ποικιλότητα των όρων που εμπεριέχονται στην κοινωνιολογία των συγκινήσεων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου, με τίτλο 'Περί Μνησικακίας [Resentment]', οι συγγραφείς οριοθετούν το περιεχόμενο της μνησικακίας μέσω της αναφοράς σε δύο ειδών χρήσεις της: α) τη νιτσεϊκή κατά την οποία η μνησικακία περιγράφεται και ερμηνεύεται ως συναίσθημα των αδυνάμων· και β) τη μη νιτσεϊκή κατά την οποία η μνησικακία περιγράφεται ως 'συναίσθηματική εναντιότητα' σε άνισες και άδικες καταστάσεις. Παράλληλα, σε ένα επίπεδο διαλόγου και διεπιστημονικότητας σχολιάζονται οι θέσεις κοινωνιολόγων και φιλοσόφων που χρησιμοποιούν την έννοια είτε με τον έναν (μη νιτσεϊκές προσεγγίσεις: Strawson, Rawls, Solomon, Barbalet) είτε με τον άλλο τρόπο (νιτσεϊκές προσεγγίσεις: Scheler, Sombart, Merton). Ιδιαίτερη δε έμφαση προσδίδεται στην ανάλυση του Max Scheler καθώς στην προσέγγισή του θα βασιστεί εν συνεχεία η μελέτη του φαινομένου του ελληνικού λαϊκισμού. Οι συγγραφείς συνεπώς υιοθετούν τη θεώρηση του Scheler κατά τον οποίο η μνησικακία γίνεται αντιληπτή ως 'σύμπτωμα', ως 'η αποτυχία της πλήρους απώθησης' της εξωτερικής έκφρασης αρνητικών συναισθημάτων. Το μνησικάκο υποκειμένο υποκινούμενο από ένα 'τυραννικό Υπερ-εγώ',

παρουσιάζεται διαθέσιμο να υποβιβάσει όλες εκείνες τις αξίες τις οποίες θεωρεί ότι δεν είναι ικανό να πραγματοποιήσει, ενταγμένο σε μια λογική απόλυτου συνταξιοδότητος με αυτή του μύθου 'της αλεπούς και των άγουρων σταφυλιών'.

Κατά τη διενέργεια μιας επιτυχημένης προσπάθειας μεταφοράς από το ατομικό στο κοινωνικό επίπεδο καταδεικνύεται ότι η μνησικακία εμφανίζεται σε όλους τους κοινωνικούς χώρους, φυλετικές, ταξικές, κομματικές, επαγγελματικές, εθνικές σχέσεις κ.λπ. καθώς, σε περίπτωση ανάληψης της εξουσίας από ομάδες που επικαλούνται τη γενική ισότητα, αναπαράγεται η ανισότητα με συγκαλυμμένο τρόπο. Με βάση την προαναφερθείσα θεώρηση της μνησικακίας οι συγγραφείς παρουσιάζουν την περίπτωση της τρομοκρατικής δράσης, δομημένη από τη μνησικακή διάθεση, να συγκροτείται μεν υπό το πρίσμα μιας ομαδικής ανημπόριας, στο πλαίσιο δε μιας ψυχικής υποβολής. Η προσπάθεια οριοθέτησης εν τέλει του εννοιολογικού πλαισίου μοιάζει να καθορίζεται από τον τρόπο με τον οποίο το άτομο ή η ομάδα τοποθετούνται –ενεργητικά ή παθητικά– έναντι της μνησικακίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, που φέρει τον τίτλο 'Πολιτισμική Περιγραφή και Ανάλυση του Φθόνου', το προαναφερόμενο συναίσθημα εισάγεται και περιγράφεται διεξοδικά μέσα από την εστίαση στη φαντασιακή σχέση του υποκειμένου με τον 'Άλλο, τόσο ως φαντασιακό 'άλλο', όσο και ως συμβολικό, ομιλών 'Άλλο'. Καταδεικνύεται με εύσχημο τρόπο η υπαιτιότητα της φαντασιακής σύγκρισης με τον 'Άλλο' κατά την ερμηνεία του φθόνου και της μνησικακίας. Η σύγκριση με σημασιολογικούς άλλους και πολύ συχνά ο θαυμασμός προς αυτούς σχετίζεται με το αίσθημα του 'πληγώματος' απέναντι σε μια κατάσταση ματαιώσης/ έλλειψης που ο 'Άλλος' είτε φαντασιακά είτε πραγματικά επιβάλλει στο υποκείμενο καθλώνοντάς το σε αυτή τη στάση.

Η προσπάθεια μεταγωγής του φθόνου από το ατομικό στο κοινωνικό επίπεδο επιχειρείται ακόμη μία φορά με εξαιρετικά επιτυχημένο τρόπο μέσω της παρουσίας μιας ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσας ερμηνείας του αμερικανικού μύθου. Μια μορφή 'διπολικής' ενδεχομένως πίστης σε ένα βολονταριστικό και πουριτανικό Θεό, οδηγεί τα υποκείμενα στην υπέρβαση του φθόνου και συνεπώς στο παράδοξο σύμπτωμα της συνύπαρξης της οικονομικής ανισότητας και της κοινωνικής, πολιτισμικής ισοπέδωσης.

Βασιζόμενο στο ίδιο θεωρητικό υπόβαθρο με αυτό του προηγούμενου κεφαλαίου –δηλαδή, το ψυχαναλυτικό– το τέταρτο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο 'Η ψυχαναλυτική προσέγγιση του φθόνου' αποτελεί ουσιαστικά μια διευρυνμένη ανάλυση του συμπτώματος στο οποίο οδηγεί ο φθόνος. Η ανά-

λυση είναι κατεξοχήν βασισμένη στη φροϋδική προσέγγιση με ιδιαίτερη έμφαση στα έργα του Freud: *Τοτέμ και Ταμπού*, *Ψυχολογία των Μαζών*, *Επίκαιρες παρατηρήσεις για τον πόλεμο και τον θάνατο*. Το παράδειγμα της πρωτόγονης κοινωνίας καθώς επίσης η περίπτωση της ψυχαναγκαστικής νεύρωσης αναφέρονται προκειμένου να κατανοήσει ο αναγνώστης τη διεργασία του σχηματισμού αντιδράσεων –απόρροια του συμπλώματος του φθόνου– η αποκρυπτογράφηση των οποίων αποκαλύπτει το στοιχείο ενάντια στο οποίο είναι αντιδράσεις.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, με τίτλο ‘Φθόνος και μνησικακία απέναντι στον χριστιανισμό’, οι συγγραφείς αναφερόμενοι συνοπτικά στις απόψεις του Kierkegaard, επισημαίνουν τον μείζονα ρόλο του φθόνου που αποκτά χαράκηρα μιας ‘καθολικής ψευδούς συνείδησης’. Το πέμπτο κεφάλαιο και η ανάδειξη των συσχετισμών του φθόνου και της μνησικακίας με τη χριστιανική θρησκεία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως άμεσα συναπτόμενο με μια παθητική στάση των ίδιων των συγγραφέων έναντι των συναισθημάτων που θέτουν προς διαπραγμάτευση. Η αναφορά στην απορριπτική στάση του χριστιανισμού έναντι του φθόνου και της μνησικακίας καθώς και η κατά Scheler ερμηνεία της αληθινής αγάπης, ως η αποδοχή της διαφοράς και η απόρριψη της ολικής ταύτισης του Πλησίον με τον Άλλο, είναι δυνατό να λειτουργήσει ως καταπραϋντική ή και ακόμη απαλλακτική της ενοχής που εγείρει η μελέτη, η συγγραφή και τέλος η ανάγνωση της πολυεπίπεδης ερμηνείας των δύο συναισθημάτων που επιχειρείται στο παρόν σύγγραμμα.

Το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο με τίτλο ‘Λαϊκισμός: ένα φορτισμένο από μνησικακία πολιτικό φαινόμενο’, εστιάζει στη μελέτη του ελληνικού μεταπολιτευτικού λαϊκισμού μέσω της έποψης που θεωρεί τη μνησικακία, ψυχικό μηχανισμό και κοινωνικό συναίσθημα, που μετατράπηκε σε υλική δύναμη και υποδαύλισε στη μετεμφυλιακή Ελλάδα τον λαϊκισμό ως κίνημα, ως λόγο και ως πρακτική. Η παραπάνω έποψη υποστηρίζεται και ενισχύεται σημαντικά μέσω της παρουσίασης των απόψεων των κυριότερων αναλυτών της ελληνικής κοινωνίας κατά την τριακονταετία 1950-1980 (Τσουκαλάς, Μουζέλης, Χαράλαμπος, Ελεφάντης, Καραποστόλης). Ως επιπροσθέτως ενισχυτικές της έποψης που προεβέβουν οι συγγραφείς λειτουργούν οι χρήσιμες λογοτεχνικές περιγραφές από μερικά αντιπροσωπευτικά μυθιστορήματα (*Βαμμένα Κόκκινα Μαλλιά* του Κώστα Μουρσελά, *Οι φρονοί της Αχαιάς* του Τάσου Αθανασιάδη) και οι συλλογές πεζογραφημάτων του Γιώργου Ιωάννου (*Η πρωτεύουσα των προσφύγων και Εφήβων και μη*) που εκφράζουν την νοοτροπία στο επίπεδο της καθημερινής ζωής της περιόδου. Το

μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην περίπτωση αυτή ήταν η ανάλυση λογοτεχνικών τεκμηρίων.

Η ήττα του Εμφυλίου για τους ακυρωμένους ηθικά αριστερούς αλλά και κυρίως για τους άμεσους προγόνους, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως πολίτες β' κατηγορίας, λειτουργεί ως 'πολιτισμικό τραύμα'. Στο πολιτισμικό τραύμα του Εμφυλίου προστίθεται το τραύμα της επιβολής της δικτατορίας διαμορφώνοντας έτσι μια πεποίθηση πεπρωμένου πολιτικής ανισότητας και αδυναμίας ανατροπής του. Τα νέα ωστόσο μικρομεσαία στρώματα αποτέλεσαν την αμέσως επόμενη γενιά του Εμφυλίου και συστάθηκαν μετά τη δικτατορία, υποστηρικτές του ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου. Οι συγγραφείς ερμηνεύουν τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις της νέας κοινωνικής τάξης μέσω του ψυχικού μηχανισμού της 'μνησικάκης μεταξίωσης' που 'στοιχειώνει' τον μεταδικτατορικό λαϊκισμό, ως ιδεολογία, ως πρακτική και ως κίνημα. Μέσω της θεωρίας του Scheler απομονώνεται και ερμηνεύεται η μνησικακία ως παράγοντας που συνέβαλε στην εκκόλαψη του μεταπολιτευτικού λαϊκισμού.

Εν κατακλείδι, το έκτο και τελευταίο κεφαλαίο του βιβλίου των Νίκου Δεμερτζή και Θάνου Λίποβατς είναι δυνατό να αποτελέσει μια μορφή διακαίωσης της ηθικής αγανάκτησης ή της οργής των λαϊκών στρωμάτων μέσω μιας μετουσιωτικής διεργασίας και να τοποθετήσει συνεπώς τόσο τους συγγραφείς όσο και τους αναγνώστες αυτού του κειμένου σε μια ενεργητική στάση έναντι του φθόνου και της μνησικακίας. Ακόμη, θα μπορούσε να οδηγήσει στην επούλωση των πολιτισμικών και ψυχικών τραυμάτων των υποκειμένων που βίωσαν ενεργά τις κοινωνικές εξελίξεις της μετεμφυλιακής Ελλάδας.

Πρόκειται για ένα βιβλίο που παρά τη θεματολογία του –μελέτη πολυεπίπεδων εννοιών–, παρά τη διεπιστημονικότητά του –συνάρθρωση κοινωνικής θεωρίας και ψυχανάλυσης–, παρά την πρωτότυπη και καινοτομική του κατεύθυνση εκπλήσσει τον αναγνώστη με τη σαφήνεια, απλότητα, ευκρίνεια και καθαρότητα του λόγου των δύο συγγραφέων. Ο Νίκος Δεμερτζής και ο Θάνος Λίποβατς, κατά δώδεκα χρόνια ωριμότεροι από την προηγούμενη συνεργασία τους, και μάλλον περισσότερο 'απελευθερωμένοι' από τις αγκυλώσεις των στενών επιστημονικών ορίων επιτυγχάνουν, στο παρόν σύγγραμμα, την ουσιαστική ταύτιση με το συγγραφικό μετανεωτερικό ύφος.

Αγγελική Γαζή